

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА**КАРПЕНКО М. О.,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ВАРТОВНИК О. М.,

студентка IV курсу
(Інститут підготовки кадрів для
органів юстиції України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-24>**ПРАВО ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРИЗЬ ПРИЗМУ
ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Стаття присвячена загальній характеристиці обмеження права власності у кримінальному провадженні у світлі реалізації засади недоторканності права власності, передбаченої ст. 16 Кримінального процесуального кодексу України. Проаналізовано відповідно чинне кримінальне процесуальне законодавство України, наукова література, правові позиції та рішення Європейського суду з прав людини, визначено поняття «обмеження права власності», досліджено критерії оцінки правомірності застосування обмеження права власності у кримінальному провадженні.

Згідно чинного кримінального процесуального законодавства України, учасникам кримінального провадження та іншим особам забезпечується право власності у межах кримінального провадження і гарантується, що обмеження такого права допускається тільки на законних підставах, зокрема, при тимчасовому доступі до речей і документів, арешті майна (активів), проведенні інших процесуальних дій (огляд, обшук, слідчий експеримент, накладення арешту на кореспонденцію тощо). Оскільки у цих випадках йдеться про обмеження конституційного права людини на недоторканність права власності і права на мирне володіння своїм майном, особливого значення набуває правовий порядок його застосування, наявність юридичних гарантій, які забезпечують захист законних інтересів особи. З огляду на це, дослідження питання щодо обмеження права власності в аспекті дії засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні набуває особливої актуальності.

Під недоторканністю права власності в кримінальному провадженні запропоновано розуміти неприпустимість протиправного та незаконного втручання, обмеження чи позбавлення особи права вільно володіти, користуватися та розпоряджатися майном. Проаналізовано зарубіжний досвід правового регулювання недоторканності права власності в кримінальному процесі. З'ясовано

випадки та підстави правомірнього обмеження права власності в кримінальному провадженні.

З огляду на те, що однією з основних передумов соціального розвитку громадянського суспільства і людини є її власність, певна майнова стабільність, встановлено, що міжнародною спільнотою надається велике значення забезпеченню права на власність, що знайшло своє відображення у міжнародних стандартах захисту прав людини, зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція) та практиці ЄСПЛ. Водночас право на власність не є абсолютним та може обмежуватися під час здійснення процесуальних дій у кримінальному провадженні. Такі обмеження на практиці не завжди відповідають критеріям законності, які є частиною європейських стандартів захисту прав людини. З огляду на це, вбачається, що тема статті є актуальною, а стаття своєчасною.

Ключові слова: *недоторканість права власності, примусові заходи, гарантії права власності, кримінальне провадження, Європейський суд з прав людини, примусові заходи, гарантії права власності, заходи забезпечення кримінального провадження.*

The article is devoted to the general characteristics of ownership restrictions in criminal proceedings in the light of the implementation of the principle of the inviolability of property rights.

Current criminal procedural law of Ukraine and educational literature are analyzed, the concept of ownership restrictions is defined, the criteria for assessing the legality of the using of ownership restrictions in criminal procedure are investigated. In the paper we have studied the scientific problem of limitations of property rights from the application of measures to ensure the criminal proceedings.

Thus, according to the current criminal procedural legislation of Ukraine, the right of ownership of the participants of criminal proceedings and other persons are guaranteed and it is guaranteed that the restriction of such right is allowed only on legal ground. A question of limiting the constitutional right of a person to the inviolability of the right of property and the peaceful enjoyment of his possessions, the legal order of its application, the availability of legal guarantees that ensure the protection of the legitimate interests of the person, becomes particularly important.

The legal analysis of the formation and development of the inviolability of property rights in the criminal procedure has been studied. The concept and content of the inviolability of property rights as the principles of criminal proceedings have been researched. The authors have suggested to understand the inviolability of property rights in criminal proceedings as the in admissibility of unlawful and illegal interference, restriction or deprivation a person of the right to freely own, use and dispose of property. International experience of legal regulation of the inviolability of property rights in the criminal procedure has been analyzed. International and legal standards of property rights protection in the criminal procedure have been determined.

Key words: *inviolability of property rights, ownership restrictions, coercive measures, guarantees of ownership, criminal proceedings, The European Court of Human Rights, application of measures to ensure the criminal proceedings.*

Вступ. Кримінальне судочинство є сферою державної діяльності, в якій права громадян можуть зазнавати найбільш вагомих обмежень. Учасниками кримінальної процесуальної діяльності є не лише особи, що притягуються до кримінальної відповідальності, потенційно винні в учиненні кримінально-караних дій, а й особи, які постраждали від цих правопорушень,

інші громадяни. Права зазначених осіб, зокрема на власність, має бути забезпечено належним чином, причому особливої ваги набуває проблема гарантування цих прав під час досудового розслідування, оскільки саме на цьому етапі провадження, заходи процесуального примусу застосовуються особливо часто. Важливими передумовами вжиття заходів, у яких виражається примус держави, є законність та обґрунтованість їх здійснення [1, с. 3].

Непорушність права власності на майно, передусім приватної, є однією із фундаментальних засад сучасного демократичного суспільства та правової держави. Лише громадяни, що мають власність, можуть претендувати на роль сталої основи функціонування будь-якого суспільства, а протиправне позбавлення власності з боку держави означає її правове свавілля і притаманне в основному авторитарним та тоталітарним режимам [2, с. 50–56].

Питання правового визначення «майна» і «майнових прав» у сфері кримінальних процесуальних відносин, засади недоторканості права власності, а також гарантування, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина про здійсненні заходів забезпечення кримінального провадження досліджувалось цілим рядом вітчизняних вчених, таких як Ю.П. Аленін, В.Г. Гончаренко, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, Н.С. Карпов, О.В. Капліна, О.П. Пучинська, О.М. Лобойко, В.Т. Малярєнко, О.В. Панченко, М.Є. Шумило та ін.

Постановка завдання. Завданням статті є аналіз поняття та правової природи обмеження права власності в контексті дотримання засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні, аналіз змісту категорії «майно», «власність», «право власності», встановлення кола заходів і дій, які мають наслідком обмеження права власності, формування критеріїв правомірності обмеження цього права на стадії досудового розслідування і судового провадження, аналіз стандартів права мирного володіння майном, вироблених ЄСПЛ, практики визначення предметної юрисдикції спорів щодо захисту майнових прав особи як учасника кримінальної процесуальної діяльності.

Результати дослідження. Якщо класична римська юриспруденція розглядала власність як незмірне і виняткове панування особи над річчю, як право, вільне від обмежень і абсолютне за своїм захистом, то на початку ХХ ст. недоторканність власності розглядалася вже не як повна неможливість для будь-кого, крім власника, впливати на право власності, а швидше як спосіб найбільш розумного поєднання інтересів кожного конкретного власника і всього суспільства у цілому, тобто визнавалася можливість примусового обмеження або припинення права власності [3, с. 33]. Надалі стало очевидним, що абсолютизувати недоторканність власності неприпустимо, оскільки окремі обмеження даного принципу об'єктивно були необхідними [4, с. 89].

Слід зазначити, що в юридичній літературі немає єдиної думки щодо того, що слід розуміти під поняттям «обмеження права власності», зокрема, яке вживається ч. 1 ст. 16 КПК України. Так, В.І. Курдиновський зазначав, що обмеження права власності полягає у вилученні певних повноважень з його змісту [5, с. 81].

У сучасній правовій думці значно більшого поширення отримав інший підхід, згідно з яким правомочність, що підлягає обмеженню, не виключається зі змісту права власності. До прихильників другого підходу, на наш погляд, належить І.П. Куликова, на думку якої, обмеження права власності – це стримуючі фактори, які не дають власнику можливості здійснювати свій приватний інтерес у суперечності з інтересами публічними; ці обмеження вводяться лише на підставі закону і не вилучають правомочностей зі складу суб'єктивного права власності, а лише блокують, повністю або частково, можливість їх здійснення [6, с. 14].

Межі права власності встановлюють сам обсяг дії цього права. Обмеження ж встановлюються вже всередині цих меж і стосуються вилучення окремих прав, які може здійснювати власник. На нашу думку, саме межі, а не обмеження права власності, можуть носити постійний характер. Якщо ж внаслідок втручання держави відбувається припинення окремих повноважень власника, яке має постійний, а не тимчасовий характер, слід говорити про позбавлення права власності, а не про її обмеження.

Одним із важливих «джерел» розуміння недоторканості права власності у природно-правовому вимірі для держави є, безперечно рішення ЄСПЛ. Зокрема, у п. 90 рішення

у справі «Совтрансавтохолдинг проти України» від 25 липня 2002 р., Суд вказує, що відповідно до його прецедентної практики ст. 1 Першого Протоколу (далі Протокол) до Конвенції містить три окремі норми: перша, що виражається в першій фразі першого абзацу та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності; друга, що міститься у другій фразі того ж абзацу та має предметом уваги позбавлення права власності за певних умов; що стосується третьої, згаданої у другому абзаці, вона визнає саме можливість державам-учасникам регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах. Мета цієї норми Протоколу полягає в тому, що перед тим, як розглянути питання про дотримання першої, Суд повинен визначити, чи можуть застосуватися дві останніх. Отже, засада недоторканності права власності у кримінальному провадженні впливає із поваги до права власності, позбавлення права власності та контролю з боку держави щодо використання власності, які закріплені у ст. 1 Протоколу. Особливе значення цього принципу пояснюється і закріпленням його серед загальних засад кримінального провадження (п. 9 ч. 1 ст. 7, ст. 16 КПК України). Тлумачення цього положення як захисту права власності було здійснено ЄСПЛ у справі Маркс проти Бельгії (Marckx v. Belgium), заява № 6833/74 від 13 липня 1979 р., в якому суд зазначив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності».

Право на належні гарантії, охорону і захист як інструменти забезпечення права власності викладено у ст. 1 Протоколу до Конвенції [7]: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права». Предметом особистого і суспільного інтересу виступає, зокрема, майно. У розумінні ЄСПЛ термін «майно» знаходить тлумачення у таких кейсах, як: «Маркс проти Бельгії»; «Колишній Король Греції та інші проти Греції», «Спорронг і Л'юнгрот проти Швеції»; «Мелакер та інші проти Австрії»; «Новоселецький проти України»; «Гайдук та інші проти України»; «Мюллер проти Австрії»; «Грецькі нафтопереробні заводи Стран і Стратіс Андреадіс проти Греції»; «Бурдов проти Росії»; «Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії»; «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» «Беєлер проти Італії»; «Совтрансавто-Холдинг» проти України»; «Ван Марле та інші проти Нідерландів»; «Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції». З огляду на вищезазначені рішення, поняття «майно» слід розуміти як будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені у речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них [8, с. 554].

Окремо слід звернути увагу, як співвідносяться поняття «майно», «власність» і «право власності» в їх семантиці. Протоколом № 11 до Конвенції було внесено зміни до ст. 1 Протоколу, яка дістала назву «protection of property» («захист власності»). Варто зазначити, що ЄСПЛ у своїх рішеннях постійно повторює, що «власність» у розумінні Конвенції та Протоколу до неї – це автономне явище, яке жодним чином не пов'язано з національним його розумінням та має тлумачення, незалежне від національного [9, с. 371–374].

КПК України передбачає заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких може позбавити особу можливості володіти, розпоряджатися та користуватися майном. Так, згідно із ч. 1 ст. 167 КПК України підозрюваний або особа, у володінні якої перебуває майно, зазначене у ч. 2 цієї статті може бути фактично позбавлена можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення (тимчасове вилучення майна). Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України, підозрюваний, обвинувачений або особи, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридична особа, стосовно якої здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна, може бути тимчасово позбавлена можливості відчужувати певне майно за ухвалою слідчого судді або суду (арешт майна). Відповідно до вимог КПК України арешт майна може також передбачати заборону

для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном і використовувати його. Таким чином, фактичний зміст таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна й арешт майна полягає в *обмеженні, а не позбавленні* майнових прав визначеного КПК України кола осіб.

Крім зазначених вище до заходів, які обмежують майнові права громадян, на наш погляд, слід віднести принаймні наступні: 1) накладення грошового стягнення, 2) тимчасове вилучення майна, 3) внесення застави і звернення застави в дохід держави тощо. Повністю погоджуємося з думкою О. В. Музиченко [10], що даний перелік може бути доповнений такими кримінальними процесуальними заходами, що обмежують право власності, як ізоляційні заходи (у випадку залишення майна підозрюваного / обвинуваченого без нагляду), особиста порука, тимчасовий доступ до речей і документів (у випадку можливості їх вилучення), обшук як слідча (розшукова) дія, вирішення питання про речові докази. Також перелік можна поповнити такими заходами, як відсторонення від посади, слідчий експеримент, проведення експертизи, проведення контрольованої та оперативної закупки як різновиду контролю за вчиненням злочину, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, обстеження місць, житла чи іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка.

Отже, аналізуючи нормативний зміст засади недоторканості права власності в контексті здійснення вищезначених заходів забезпечення кримінального провадження та слідчих дій, можна виділити в ній такі основні (керівні) аспекти: проголошення гарантованості права власності; виділення у складі права власності правомочностей володіння, користування, розпорядження; розширення об'єктного складу права власності, що підлягає захисту; акцентування уваги на балансі приватних та публічних інтересів; деталізація правил при вилученні власності в суспільних інтересах; можливість законного обмеження права власності рамками, які не порушують саму сутність даного права. Всі ці аспекти, здебільшого, мають принципове значення завдяки практиці ЄСПЛ.

Варто також зосередити увагу на тому, що система процесуальних гарантій, як визнає М.І. Капінус, – це органічна цілісність процесуальних засобів і способів, які взаємодіють між собою у забезпеченні прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства з метою реалізації призначення кримінального судочинства [11, с. 67]. Проте, треба забезпечувати практичність виконання вимоги щодо поваги до права власності і гарантій її забезпечення, зокрема, у кримінальному провадженні. Цікавим є той факт, що у Великій хартії вольностей 1215 р. має місце прагматична конкретність, статті якої і сьогодні звучать актуально: «Жодна вільна людина не може бути <...> позбавлена права власності, або свобод, або звичайних прав, <...> або обездолена будь-яким іншим способом; а ми не можемо вживати будь-яких дій проти неї, крім як за законним вироком рівних йому або за законом країни» (ст. 39) [12].

Слід звернути увагу і на те, що обмеження права власності не тільки має ґрунтуватися на законі, а знаходитись під дією судового контролю і мати тимчасовий характер. У контексті судового контролю слід зауважити, що за наявності кримінального провадження власник чи інший володільць майна може звернутися до суду по захист свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності в загальному порядку, якщо такий спір є спором цивільним. Якщо право власності особи порушене у кримінальному провадженні, така особа, навіть за умови, що вона не є учасником кримінального провадження, має право на звернення з клопотанням про скасування арешту та вирішення інших питань, які безпосередньо стосуються її прав, обов'язків чи законних інтересів, у порядку, передбаченому в КПК України. Відповідно до ст. 5 КПК України процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. І, оскільки кримінальне провадження в цій справі ще не закінчено, до відносин застосовуються положення чинного КПК України. Чинним кримінальним процесуальним законом передбачено способи захисту прав власника або володільця майна, який не є учасником кримінального провадження і, разом з тим, чинним цивільно-процесуальним законом не передбачена можливість такого захисту в порядку цивільного судочинства. Якщо обмеження прав на нерухоме майно відбу-

лися в кримінальному провадженні, оцінку правомірності процесуального документа не може бути дано в порядку іншого виду судочинства. Такий висновок зробив Верховний Суд у постанові № 504/3944/17. Втім, у постанові від 01 жовтня 2019 р. № 910/3907/18 Верховний Суд зайняв позицію, що спори про визнання недійсними електронних торгів з продажу активів Агентством з розшуку та менеджменту активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, та укладених на їх підставі договорів купівлі-продажу відповідних активів *мають* розглядатися як спори, пов'язані з порушенням цивільних прав власників цих активів, а тому є приватноправовими й підлягають розгляду за правилами цивільного або господарського судочинства залежно від суб'єктного складу сторін.

У розріз теми статті доцільно звернутися до проблематики, яка полягає у відсутності на практиці у багатьох випадках звернення слідчих після проведення ошуку до слідчих суддів з метою накладення арешту на тимчасово вилучене майно. Це позбавляє власників або володільців майна права на судовий захист, оскільки відсутнє відповідне рішення суду про обмеження права власності. Вирішити окреслене питання можливо шляхом внесенням відповідних змін до КПК України.

Висновки. Власність і майно особи є базисом незалежності і власного добробуту громадян, саме такі громадяни створюють громадянське суспільство, яке, у свою чергу веде до виникнення правової держави. З огляду на те, що кримінальне судочинство є сферою державної діяльності, в якій права громадян піддаються найбільшому обмеженню, доцільним видається удосконалення правових механізмів, які забезпечують певні цінності, зокрема гарантують право власності особи на її майно.

Список використаних джерел:

1. Искандиров В.Б. Наложение ареста на имущество в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2012. 22 с. URL: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1471971> (дата звернення: 02.11.2019).
2. Нерсисян А.С. Забезпечення майнових прав громадян і юридичних осіб при застосуванні тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 2. С. 50–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_2_8 (дата звернення: 02.11.2019).
3. Агарков М.М. Ценность частного права. *Изв. вузов. Сер. Правоведение*. 1992. № 2. С. 31–49.
4. Бондаренко Н.Л. Особенности реализации принципа неприкосновенности собственности в гражданском законодательстве Республики Беларусь. *Вестник Пермского университета*. 2013. Вып. 1 (19). С. 89–94.
5. Курдиновский В.И. Об ограничениях права собственности на недвижимые имущества по закону : (по рус. праву). Одесса : Тип. Южнорус. о-ва печ. дела, 1904. 389 с.
6. Куликова И.П. Право собственности: Вопросы соотношения неприкосновенности и ограничений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Рязань, 2003. 23 с.
7. Protocol 1 to the ECHR. URL: <http://echronline.info/right-to-property-article-1-of-protocol-1-to-the-echr/introduction> (дата звернення: 02.11.2019).
8. Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. Київ : Фенікс, 2006. 242 с.
9. Мірошниченко О.А. Право власності у розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_57 (дата звернення: 02.11.2019).
10. Музиченко О.В. Реалізація конституційного принципу недоторканності права власності на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 267 с.
11. Mamka Grigoriy. Реалізація принципу гарантованості у кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 4. Vol. 2. С. 67–71.
12. Magna Carta 1215. URL: <http://www.bl.uk/collection-items/magna-carta-1215> (дата звернення: 02.11.2019).

